



1. Η ΘΕΣΗ ΤΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΔΕΝΔΡΟΥ. ΠΑΛΑΙΟΤΕΡΗ ΕΚΤΙΜΗΣΗ

Εἶναι σύνηθες κατά τήν περίοδο τῶν Χριστουγέννων, στή Χώρα μας καί στό ἐξωτερικό, νά γίνεται λόγος ἀπό τόν Τύπο καί τά ἄλλα σύγχρονα μέσα ἐπικοινωνίας γιά τό γνωστό δένδρο, τό ὁποῖο προσδίδει ἕνα ιδιαίτερο τόνο στή μεγάλη χριστιανική ἐορτή. Ἐκεῖνο ὅμως πού, δυστυχῶς ἀκόμη, γράφεται καί λέγεται ἀποτελεῖ ἄκριτη ἐπανάληψη ἐκείνου πού ἀπό τά παιδικά μας χρόνια ἀκοῦμε, ὅτι δηλαδή ἡ καταγωγή του εἶναι πέρα γιά πέρα δυτική, ὅτι πρόκειται γιά ἐντελῶς εὐρωπαϊκή συνήθεια ἡ ὁποία μεταδόθηκε καί σέ μᾶς ἀπό τό τέλος τοῦ 19ου αἰῶνος. Ἄλλοι –ἀδιαφορώντας γιά τήν προέλευσή τοῦ δένδρου– τάσσονται ὑπέρ αὐτοῦ, κυρίως γιά τήν χαρούμενη ἀτμόσφαιρα πού δημιουργεῖ, ἐνῶ ἄλλοι εἶναι ἐναντίον του γιατί τό θεωροῦν προῖόν ξενομανίας. Μέ αὐτούς τούς τελευταίους, εἶναι σύμφωνοι καί οἱ πιό αὐστηροί στήν ἐθνική καί τήν ἐκκλησιαστική μας παράδοση. Αὐτοί –μέ τήν ὅποια ἔννοια δίνουν στήν παράδοση– ζητοῦν τήν κατάργησή του γιατί πρόκειται, ὅπως ἄκουσαν ἢ διάβασαν σέ ἐφημερίδες, γιά ἔθιμο «ξένο πρός τήν ὀρθοδοξία μας καί στήν ἀρχαία Ἐκκλησία, καθαρῆ ἐπιβίωση τῆς δενδρολατρείας τῆς εἰδωλαλατρικῆς Εὐρώπης»⁴.

4. Γράφηκε ἀπό μητροπολίτη πρίν 30 χρόνια. Τότε καί ἡ

Σέ αὐτή τήν ἄποψη ὑπερθεματίζουν μέχρι πρόσφατα καί ἐλαχιστότατοι, ἔστω, θεολόγοι οἱ ὅποιοι, χωρίς καμιά ἐπιστημονική διερεύνηση, μέ πλήρη ἄγνοια τῆς βιβλιογραφίας, ἀναμηρυκάζοντας ἀπλῶς γινῶμες παλαιότερων (οἱ ὅποιοι, δικαίως, μέ τήν τότε ἑλλιπῆ βιβλιογραφία θεωροῦσαν δυτικό τό δένδρο) ἐξαπέλυσαν (ὅπως πληροφορήθηκα) μύδρους κατά τοῦ ἐθίμου ἀπό ἄμβωνος ἤ βήματος αἰθουσῶν. (Μειοδοσία στήν ... Ὁρθοδοξία, χαρακτηρισαν τό ἀθῶο δένδρο!!) Σχόλιο κανένα, σέ «ὀφλισκάνοντας τόν γέλωτα», ὡς θά ἔλεγαν οἱ ἀρχαῖοι...

Ὅσον ἀφορᾷ τώρα στήν παροῦσα διαπραγμάτευση τοῦ θέματος πρέπει νά σημειωθεῖ ἰδιατέρως, ὅτι στίς προηγούμενες ἐκδόσεις κάμαμε μόνο σύντομη συνεξέτασή

Ἀρχιεπισκοπή Ἀθηνῶν, ἐντελῶς ἄκριτα καί ἀβασάνιστα, συνιστοῦσε ἀντί τοῦ δένδρου τό καραβάκι. Καί τοῦτο, γιατί μαζί μέ τό ἐπιχειρημα τοῦ ξένου ἐθίμου, ὑποστήριζε κυρίως τήν προστασία τῶν δασῶν. Ὁ λεβεντάνθρωπος, καλόκαρδος καί ἀγαπητός μου οἰκογενειακός φίλος μακαριστός ἀρχιεπίσκοπος Σεραφεῖμ, συνετός κατά τά ἄλλα, δέν εἶχε, ὡς γνωστόν, χρόνο νά ἀσχοληθεῖ μέ εἰδικά ἐπιστημονικά θέματα, καί ἔτσι, καμμιά φορά, δεχόταν καλῆ τῆ πίστει, ὅ,τι ὑπέβαλαν ὡς σωστό οἱ κάποιοι μανδαρίνοι τοῦ περιβάλλοντος. Στήν δημοσιευμένη σύστασή του γιά τό καραβάκι ἀπάντησα μέ τηλεγράφημα πού τοῦ ἔστειλα καί δημοσιεύθηκε στίς ἐφημερίδες ΤΟ ΒΗΜΑ Ἀθηνῶν καί ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ Θεσσαλονίκης τῆς 24-12-1974. Μέ τό τηλεγράφημα αὐτό τοῦ ἐγνώριζα τήν ἀνατολική προέλευση τοῦ δένδρου ὡς ἱεροῦ, διευκρίνιζα ὅτι πρόκειται περί ἀρχαίου ἐθίμου ἀλλά καί βυζαντινοῦ (υἱοθετημένου ἀπό τήν Ὁρθοδοξία μέ χριστιανικό νόημα) τό ὅποιο μεταδόθηκε στή Δύση μετά τήν ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως καί ἔδωσε ἐκεῖ νέα ἔννοια στήν γνωστή ἕως τότε, εἰδωλολατρική προσέγγιση τῶν δένδρων. Κατόπιν αὐτοῦ, καί μέ τά διαφωτιστικά δημοσιεύματα πού ἀκολούθησαν ἀπό καλλιεργημένους καί ἀφανάτιστους ἀνθρώπους, καί μάλιστα ἀπό δασολόγους (βλ. Πρόλογο) ἡ Ἀρχιεπισκοπή δέν ἐπανῆλθε πλέον...

του μέσα στο γενικότερο πλαίσιο τῶν ἱερῶν δένδρων τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Στὴν παρούσα ἔκδοση ἐξετάζονται κάπως εὐρύτερα τὰ ἱερά δένδρα τῆς ἀρχαιότη-
τας. Ἔτσι ἐντάσσεται καὶ τὸ Χριστουγεννιάτικο Δένδρο σέ ἕνα εὐρύτερο συσχετισμὸ γιὰ νὰ ἐξαρθεῖ μὲ αὐτόν τὸν τρόπο (καὶ ἀφοῦ ἐρευνηθοῦν οἱ προϋποθέσεις του) ὁ Χριστοκεντρικὸς χαρακτήρας πού τὸ συνοδεύει.

Ἄς ἀποβλέψουμε τώρα, πρῶτα-πρῶτα στὰ καθ' ἡμᾶς. Ἐξετάζοντας τὴν παλαιότερη ἑλληνικὴ βιβλιογραφία τοῦ ἐν λόγῳ Δένδρου συναντοῦμε, ἀρχικά, τὸν μεγάλο μύστη τῆς Λαογραφίας Νικόλαο Πολίτη. Ὁ Πολίτης, τὸ 1920, ἀπορρίπτοντας μιὰ ξένη καὶ ἀδόκιμη γνώμη γιὰ τὴν, δῆθεν, σκανδιναβικὴ προέλευση τοῦ Χριστουγεννιάτικου δένδρου (δηλαδή συσχέτισή του μὲ τὴν ποιητικὴ περί θεῶν καὶ κοσμογονίας συλλογὴ τῶν βιβλίων πού λέγονται Ἔδδες, ὅπου ὁ λόγος γιὰ τὸ παγκόσμιο δένδρο Yggdrasill) ὑπεστήριξε ὅτι «τὴν ἀρχὴ τοῦ δένδρου πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν ὄχι εἰς τὴν παλαίγονον τῶν Ἐδδῶν θρησκείαν, ἀλλ' εἰς τὸν χριστιανικὸν μεσαίωνα. Καὶ τοσοῦτο μᾶλλον καθ' ὅσον οὐδέν τεκμήριον ἔχομεν περὶ τῆς παλαιότητος τοῦ ἐθίμου. Ὡς τίνες ὑποθέτουσι –συνεχίζει– τὸ δένδρον ὄχι ἀσήμαντον ἔχει σχέσιν μὲ τὴν ... παρομοίωσιν τοῦ Χριστοῦ πρὸς τὸ ἐν τῷ παραδείσῳ δένδρον τῆς Ζωῆς... Συνδέουν τὸν σταυρὸν μὲ τὸ δένδρον τῆς ζωῆς καὶ ... πολλὰ-κις συνταυτίζεται ὁ Χριστός, τὸ ξύλον τῆς γνώσεως καὶ τὸ ξύλον τοῦ σταυροῦ... Παριστανομένου τοῦ μυστηρίου τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ (κατὰ τὰ μυστήρια τοῦ μεσαίω-
νος) σχεδὸν πάντοτε ἐστήνετο ἐπὶ αὐτοσχεδίου σκηνῆς δένδρον τι ἢ θάμνος» (Ν. Πολίτη, Λαογραφ. Σύμμεικτα, τ. 1ος Ἀθῆναι, 1920, σελ. 100-101). Σέ σχέση τώρα μὲ τὴν

ἐξάπλωση τοῦ θέματος ὁ Πολίτης προσθέτει: «Τό ἔθιμον τοῦ δένδρου εἶναι τά μάλιστα διαδεδομένον εἰς τὰς γερμανικὰς χώρας... καί (ἐξ αὐτῶν) ἐπεξετάθη εἰς Οὐγγαρίαν καί εἰς ἄλλας χώρας τοῦ Αὐστριακοῦ κράτους ὅπου πρότερον ἦτο καθ' ὀλοκληρίαν ἄγνωστον. Σχεδόν ταυτοχρόνως εἰσήχθη διά μέν τῆς δουκίσσης τῆς Αὐρηλίας εἰς Παρισίους, διά δέ τοῦ βασιλέως Λεοπόλδου τοῦ Α' εἰς Βρυξέλλας καί διά τοῦ ἡγεμόνος Ἀλβέρτου, συζύγου τῆς βασιλίσσης Βικτωρίας, εἰς Ἀγγλίαν. Ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ... τό δένδρον τελειποιηθέν κατεσκαυάσθη μετάλλινον, ἀντί κηρίων ἔχον πολλάκις ράμφη φωταερίου... Ὅλιγον πρότερον τό δένδρον εἶχεν εἰσαχθῆ εἰς τὰς ἀνωτέρας κοινωνικὰς τάξεις ἐν Πετροπόλει...»⁵ (ὅπ.π.π. σ. 101).

Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ γαλλικῆ Grande Encyclopédie (τομ. 3ος, ἄρθρο “Arbre de Noël” σελ. 587, Παρίσι) μᾶς γνωστοποιοῦσε (τότε τά κείμενα στή γαλλικῆ γλῶσσα ἦταν στή χώρα μας τά κυρίως προσιτά, ξενόγλωσσα) ὅτι «κυρίως στήν Γερμανία καί στίς Σκανδιναβικές χώρες εἶναι γνωστή ἡ χρήση τοῦ δένδρου τῶν Χριστουγέννων πού ἐπικράτησε ἀπό παλιά (anciennement établi), ἐνῶ ἡ καταγωγή του ἀποδίδεται στούς προτεστάντες. Ἀπό τίς οἰκογένειές τους ἦρθε τό ἔθιμο στήν Γαλλία πού τηρεῖται καί μέσα στίς Ἐκκλησίες καί ὄχι μόνο στά σπίτια». Ἡ ἀπόδοση ὅμως τῆς καταγωγῆς τοῦ δένδρου στούς προτεστάντες γράφεται ἐδῶ ἀορίστως, ἐνῶ ἐξ' ἄλλου ἡ σύνδεσή του μέ αὐτούς (16ος αἰώνας) ἔρχεται σέ ἀντίθεση μέ τήν anciennement établi συνήθεια τοῦ ἐν λόγω δένδρου. –Τήν ἴδια γραμμῆ ἀκολουθοῦν, ὡς εὐνόητο, καί οἱ Γερμανικές

5. Τά πάνω πάνω στοιχεῖα εἶναι ἐρανισμένα ὡς ἐπί τό πλεῖστον, ἀπό γερμανικές Ἐγκυκλοπαιδείες καί Λεξικά.

Ἐγκυκλοπαιδεῖες καί τά Λεξικά Θεολογίας καί Τέχνης.

Εἰδικότερα τώρα καί οἱ συγγραφεῖς, ὅπως ὁ R. Hindringer τό 1931 (Lex. für Theol. und Kirche, σ. 931), ὁ P. Geiger τό 1936 (Deutsches Volkstum, σ. 146), ὁ E. Fehrle τό 1953 (Feste und Volksbräuche, σ. 146) ὁ A. Dörrer (Krippe und Christbaum, σ. 988-990) καί ἄλλοι καί, τέλος τό 1977 ὁ K. Mantel (d. Christbaum) ὑποστήριξαν τήν γερμανική προέλευση τοῦ δένδρου, ἔχοντας ὑπ' ὄψη μόνο τά δεδομένα τῆς Δύσεως χωρίς γνώση τῆς Ἀνατολῆς. Ἀρχές τοῦ 17ου αἰῶνος, σημειώνουν οἱ πάρα πάνω, τό δένδρο εἶναι γνωστό στό Strasburg, στό Elsass, στό Freiburg καί στίς χῶρες τοῦ Ρήνου.

Τίς πάρα πάνω ἀπόψεις ἀκολούθησαν καί οἱ νεότεροι Ἕλληνες λαογράφοι καί μέ αὐτούς ἐπεκράτησε σέ μᾶς νά θεωρεῖται τό δένδρο τῶν Χριστουγέννων ξένο ἔθιμο. Περιορίζομαι σέ τέσσερις πού ὑπῆρξαν Καθηγητές Πανεπιστημίων μέ ἀξιόλογη προσφορά στόν κλάδο τους. Τό ἔτος 1956 ὁ Γ.Α. Μέγας ἐπαναλαμβάνει ὅτι τό δένδρο «εἶναι γερμανικῆς καταγωγῆς» (Ἑλληνικά ἑορταί, σ. 42) ἐνῶ τό 1959 ὁ Γ.Κ. Σπυριδάκης τό θεωρεῖ ὡς «εἰσαχθέν ἐκ δυτικῆς Εὐρώπης... ὡς λαϊκόν ἔθιμον ἀποτελοῦν ἐξέλιξιν ἐθίμου εἰσαγωγῆς τόν χειμῶνα χλωρῶν κλάδων εἰς τόν οἶκον πρός τόν σκοπόν ἐξασφαλίσεως ὑγείας τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας». (Τά Χριστούγεννα εἰς τόν λαόν, σ. 435). Κάτι δηλαδή παρόμοιο μέ ἐκεῖνο πού ἐσημείωσε τό 1931 ὁ R. Hindringer θεωρώντας τό δένδρο σύμβολο ζωῆς πού ἀνανεώνεται κάθε χρόνο ("Sinnbild des alljährlich sich erneuernden Lebens" Ὅπ.π. σ. 903). Ἀκολούθως ὁ Δ.Β. Οἰκονομίδης, τό ἔτος 1968, σημειώνει καί αὐτός ὅτι «τό ἔθιμον τοῦ Χριστουγεννιάτικου δένδρου εἰσήχθη ἀπό τήν δυτικῆν Εὐρώπην εἰς τήν Ἑλλάδα (τό πρῶτον ἐπί Ὀθω-

νος)», και επαναλαμβάνει σχεδόν αυτολεξεί τις απόψεις των Ν. Πολίτη και Γ. Σπυριδάκη, (περί συσχετισμού δηλαδή προς τό δένδρο τής ζωής, τοποθέτησης σέ αυτοσχέδια σκηνή δένδρου ή θάμνου, σύμφωνα μέ τό μεσαιωνικό «μυστήριο» τής Γεννήσεως κλπ. — Θρησκευτ. & Ἡθ. Ἐγκυκλοπ. τόμ. 12, σελ. 355-356). Ἀλλά και σέ νεότερο ἄρθρο του (ἐφημ. ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΚΟΣΜΟΣ, 25-12-1968) επαναλαμβάνει ὁ Οἰκονομίδης ὅτι «εἶναι ξένον ἔθιμον». Τέλος, τό 1975 ὁ διαπρεπής συνάδελφος Δημήτρ. Λουκάτος σέ ἄρθρο του στήν Ἐφημ. ΤΟ ΒΗΜΑ τής 5ης Ἰανουαρίου μέ τίτλο «Λαογραφικοί ἀπολογισμοί» δέχεται μέν (ὅπως σημειώσαμε ἤδη) ὅτι ἡ σημερινή μορφή τοῦ δένδρου μᾶς ἦρθε ἀπό τή Δύση (κάνει λόγο ὅμως, επαναλαμβάνουμε, ὄχι γενικά γιά τό δένδρο, ἀλλά γιά τό «ἐξελιγμένο στή Δύση» δένδρο) ἀλλά δέν εἶναι κατά τής ἀποδοχῆς καί διατηρήσεώς του καί στή χώρα μας. Σημειώνουμε ἐδῶ ὅτι ὁ Λουκάτος ὑπενθυμίζει ὅτι «τά δεντρόκλαδα καί ὁ πράσινος διάκοσμος ἔμπαιναν πάντα τά Χριστούγεννα στά ἑλληνικά σπίτια... γιατί τό χλωρό κλαδί εἶναι σύμβολο ζωῆς ὅπως τό δέντρο τοῦ Χριστοῦ». Καί ἐπιλέγει: «Λοιπόν, δέν πρέπει νά διώχνουμε τό δέντρο ἀπό τά Χριστούγεννα». Τό καραβάκι ὅμως, ὅπως σημειώθηκε, τό θεωρεῖ ὁ Λουκάτος «ψυχολογικά ἀποκεντρικό!». Τό δένδρο, μ' ἄλλα λόγια συγκεντρώνει τήν οἰκογένεια στήν ἐστία, ἐνῶ τό καράβι —πού ταξιθεύει καί φεύγει— τήν ἀπομακρύνει...

Θά κλείσουμε ἐδῶ τό ἀρχικό αὐτό σύντομο τμήμα τής μελέτης μας μέ τήν ἀναφερόμενη ἀπό τοὺς ξένους ἀποψη γιά τήν πρώτη ἀρχή τοῦ δένδρου. Τόσο δηλαδή στή Γερμανία ὅσο καί στήν Ἀγγλία ἡ παράδοση πού ἐπικρατεῖ ἀνάγει τό δένδρο τῶν Χριστουγέννων στόν ἅγιο Βονιφά-

τιο ό όποϊός έκχριστιάνισε μεγάλο μέρος τής Γερμανίας (Θουριγγία, Σαξωνία, Βαυαρία κλπ.) κατά τόν 8ο αϊώνα. Όπως αναφέρουν (καί εΐναι πλέον κοινός τόπος) ό άγιος Βονιφάτιος μέ τό Χριστουγεννιάτικο δένδρο άντικατέστησε τήν συνήθεια ειδωλολατρικού μαγικού δένδρου τήν όποία εΐχεν επιβάλλει εκεί ή θρησκεία τών Δρυϊδών. Έάν ή άτεκμηρίωτη αΰτή παράδοση έχει βάση, τότε πιθανόν νά όδηγεΐ στην έξήγηση τής εμφάνισης και επιβολής του δένδρου στην Δύση. Δέν όδηγεΐ όμως, μέ τήν άπολυτοποίηση αΰτής τής έρμηνείας, στην διερεύνηση τής ένδεχόμενης συνάντησης αναλόγων δένδρων και στον άλλο, στον έξωγερμανικό ευρύτερο χώρο, δηλαδή στην δυνατότητα ύπάρξεως και άλλαχού του χριστιανικού κόσμου αναλόγων ιερών δένδρων.

Τά χριστιανικά ανάλογα ιερά δένδρα, καθώς και, γενικότερα, τά ιερά δένδρα στον άρχαΐο Άνατολικό και Έλληνικό κόσμο θά έξετάσουμε άμέσως στα έπόμενα.